

Runegravstenen i Føvling gennem 350 år

Af Mogens Juhl

I mere end 1000 år blev der ristet runer i det gamle danske landområde. De blev skåret i træ, graveret i metal, ridset i ben og hugget i sten. Deres kantede form skyldes nok, at de oprindeligt blev skåret i træ, hvor stregerne holder sig bedst, når de går skråt over årenerne. Igennem dette årtusinde er runealfabetet og de enkelte tegn undergået ændringer. Blandt andet er alfabetet gået fra 24 til 16 tegn, og vandrette og runde linier findes, hvor indskrifterne blev udført på andre materialer end træ.

Antallet af kendte danske runeindskrifter overstiger i dag 800, når mønter og braktea-

ter medregnes, hvorimod indskrifter på sten udgør mindre end halvdelen.

Studiet af runemindesmærkerne tog sin begyndelse i det 17. århundrede. Vel kendte historikerne Saxo (død o.1220), Christiern Pedersen (o.1480-1554) og Anders Sørensen Vedel (1542-1616) runestene, men de nedskrev ikke deres indskrifter. Den første publicering af en indskrift skete i 1586, hvor Caspar Markdanner, lensmand på Koldinghus, efter at have gravet den store Jellingsten fri, i kirken lod opsætte en tavle med indskriften fra stenens forside. To år efter fødtes lægen og oldforskeren, Ole Worm

(1588-1654), der blev den første, der foretog en systematisk beskrivelse af danske runesten og optegnelse af deres indskrifter og dermed blev grundlæggeren af dansk runeforskning.

På Worms initiativ udsendte Christian IV i 1622 et missive til Danmarks og Norges biskopper om at fremskaffe oplysninger til kancelliet om antikviteter, som bl.a. runemindesmærkerne den gang kaldtes. Kongebrevet var ledsaget af en nærmere undersøgelsesvejledning for præsterne, hvoraf det fremgik, at der også skulle indsamles materiale til en historisk-topografisk beskrivelse af Danmark og Norge.

Fra årene 1623-25 er bevaret en del præsteindberetninger, men kun een (Egtved sogn) fra Ribe stift. En senere række af indberetninger stammer fra 1638-39(42) formentlig som følge af et nyt, men ikke bevaret kongebrev. Og blandt disse findes en indberetning til biskoppen i Ribe, Hans Borchardsen, fra præsten i Føvling, Peder Mortensen Lime (ca.1605-ca.1653).

Med udgangspunkt i denne første beskrivelse af runegravstenen i Føvling skal der i det følgende gives en redegørelse for stenens historie i de følgende 350 år.

Peder Mortensen Lime

I 1638 gav Peder Mortensen Lime den ældste beskrivelse af Føvling sogn, en beskrivelse der blot omfattede en oprensning af høje, dale, damme og kilder, alle med navns nævnelse. Sidst i beretningen fortaltes ganske kort, at på kirkegården fandtes - liggende på en grav - en sten næsten så stor som en ligkiste og med nogle få rune bogstaver. Foranlediget af et senere spørgsmål fra biskoppen om en lokalitet i sognet måtte præsten afgive to supplerende beretninger, og i den sidste, skrevet 12.maj 1642, fortalte han, at stenen

havde ligget på en adelsmands grav, men senere blev lagt på en bondes. På et stykke papir vedlagt beretningen har præsten efter at have rensset stenen tegnet »bogstaverne, så vidt jeg kunne tyde dem« (fig. 1). Denne første tegning af runestenen er udført med omhu. Alle tegnene er gengivet, kun i indskriftens sidste ord er der et for meget. Også skilletegnene samt rammen er kommet med. Papirets bredde tillod ikke Peder Mortensen Lime at gengive indskriften på een linie, som runestenen jo gør, og hans manglende kendskab til runer og erfaring i at iagttage sådanne samt formentlig en utilstrækkelig rensning af stenen er nok årsagen til en noget forvansket gengivelse af en del af runetegnene. Korset er heller ikke blevet glemt, kun er indsnævringen på korsstammens nederste del, som viser der er tale om et processionskors, undgået hans opmærksomhed.

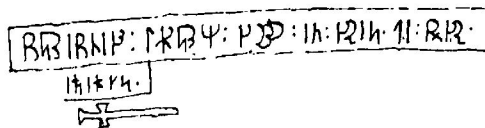

Fig. 1. Præsten Peder Mortensen Limes afskrift 1642.

Ole Worm

Alle præsteindberetningerne gik videre til Ole Worm, som i 1625 havde modtaget kongebrev om at foretage runologiske rejser. Men det blev kun få mindesmærker, han selv fik lejlighed til at undersøge. De fleste blev besøgt og tegnet af Jon Skonvig (17.årh.) fra Bergen, der således blev vor første runetegner. Føvling-stenen og enkelte andre i Ribe stift nåede han ikke at besøge. De blev tegnet af Laurids Bording (ca.1617-1675), født i Ribe og student fra byens katedralskole. Ved

indskrivningen på Københavns Universitet blev Ole Worm hans studievejleder. Han fandte interesse for sin unge student, og da Hans Borchardsen, biskop i Ribe, skrev til ham om runesten i Ribe stift, blev Laurids Bording, som alligevel skulle hjem til Ribe, anmodet om at undersøge og tegne disse sten¹. Efter 20 års indsamling og bearbejdelse af materialet udgav Ole Worm i 1643 seksbindsværket *Monumenta Danica*, der meto- disk beskriver 144 runemindesmærker med afbildning, oplysninger om størrelse, udseen- de og placering samt sproglige og antikvariske kommentarer. I værket, der er skrevet på latin, fylder omtalen af runestenen i Føvling halvanden side. Den lyder i oversættelse:²

»På kirkegården i Føvling i samme provins ses mod nord en sten, der ligger på jorden, strakt fra vest mod øst, pyramideformet, af rå sten og grå farve, naturligt flad på den side, der er beskrevet, af en længde på tre alen og en halv, en bredde på en (alen) ved basis, tyk- kelse en kvart (alen) ca. På dens midte, løben- de fra basis mod toppen har den en eneste ind- skrift, præget med temmelig indviklede bog- staver, hvis betydning jeg skal efterforske efter først at have givet en afbildning af den.

Fig. 2. Illustrationen (efter Laurids Bordings tegning) i Ole Worm: *Monumenta Danica* 1643.

Jeg læser dette således:

ΒΑ: ΜΒΙΡΜΥ: ΜΑΡΚ: ΜΗΥ: ΥΝΒ: ΙΚ: ΥΡΙΑΑ: Ρ:ΥΒΗΙΙΤ,
Pa Spirnik Lagn sum gud, in Christo requiescit.
IN MEMORIAM BONI SPIRNIKI LAGN. IN
CHRISTO REQUIESCIT.

Fig. 3. Ole Worms tydning.

Til minde om den gode (ædle) SPIRNIK LAGN. Han hviler i Kristus.

Den af folkesproget og latin blandede indskrift har med sine forskellige bogstavkombinationer og indviklinger gjort tolkningen vanskelig for mig, navnlig i det folkesproglige.«

Efter en sproglig diskussion, som ikke skal gengives her, slutter Ole Worm med:

»Det er klart, at mindesmærket er af yngre dato, fordi det sammenblander kristendom og latin. Det, som fortælles af lokale folk om en gylden ridder, der blev dræbt af tre bønder og begravet her, savner ikke enhver sandsynlighed, selv om omstændighederne kan synes tvivlsomme.«

Laurids Bordings runestenstegninger er gennemgående af bedre kvalitet end Jon Skonvigs. Om værkets mindre vellykkede gengivelse af Føvling-stenen - toppen er for spids og formen for klumpet - skyldes tegneren eller formskærereren, der fremstillede værket illustrationer i metalsnit, kan ikke afgøres, da Bordings originaltegning ikke er bevaret. Hans læsning af indskriften er ikke fejlfri, men ifølge Moltke (1958) skulle den kunne tolkes på grundlag af Ole Worms snit, idet de anførte fejl ikke burde være en uoverstigelig hindring for tydningen.

Når man sammenholder Ole Worms tekst med Peder Mortensen Limes sidste indberetning, studser man over, at Worm ikke omtaler

sagnet i præsteindberetningen, at stenen først har ligget på en adelsmands grav og senere på en bondes. Men ser man på datoen for den sidste indberetning, 12. maj 1642, så er det nærliggende at tro, at da Worm modtog den, havde han afsluttet manuskriptet til sit værk, der jo udkom 1643. Vi ved ikke, hvornår Laurids Bording var i Føvling, men i et brev til ham skrev Ole Worm den 5. juli 1642, knap to måneder efter den sidste præsteindberetning: »Hvad du har samlet, har jeg vel modtaget; derfor takker jeg dig meget, og du vil finde, at jeg har omtalt dig med hæder i mit runeværk; de har nemlig i høj grad tilfredsstillet mig. Hvad jeg mener om dem, vil du få at se, når de bliver publiceret; thi min formskærer er allerede i gang med at skære dem.« Der kan således ikke være tvivl om, at Ole Worms tekst bygger udelukkende på Laurids Bordings notater, og at oplysningen om den gyldne ridder, der dræbes, må stamme fra ham.

Vakte Ole Worms pionerarbejde samtidens beundring, var han mindre heldig med sin plan om en bevaring og sikring af de vigtigste af vore ældste runemindesmærker. 1652 blev der udsendt et kongeligt reskript³ til lensmændene, hvori man ønskede 67 nærmere betegnede sten overført til København, hvor de skulle opstilles på Trinitatis kirkegård. Blandt disse var Føvling-stenen, men hverken den eller 54 andre sten blev indsendt. Af de 12, der kom til København, gik de ni en krank skæbne i møde, idet de gik til grunde ved og efter byens store ildebrand i 1728; de tre bevarede sten står nu i Nationalmuseets runehal.⁴

Hans Mejer

Inspireret af Ole Worms værk begyndte skolemanden og latindigteren, Hans Mejer (1606-ca.1660), ca. 5 år senere i en kortere

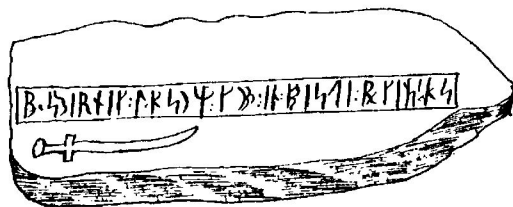

Fig. 4. Fra Hans Mejer: *Liber Danicorum Monumentorum*, Jernes afskrift, Kgl. Bibl. Ny kgl.sml. 799.

periode at opsøge og tyde jyske runeindskrifter, dels de allerede beskrevne og dels andre, som Ole Worm ikke var blevet gjort opmærksom på. Materialet blev aldrig udgivet, men der eksisterer to afskrifter af Mejers tegninger og optegnelser, som dog ikke er ens, hvorfor det er vanskeligt at vurdere hans arbejde. Det står dog fast, at 31 af de to afskrifters 41 tegninger er mere eller mindre ukorrekte kopier af Ole Worms illustrationer. Blandt disse findes en tegning af Føvling-stenen (fig.4), som uagtet, at der er enkelte fejl i runeindskriften, at korset er blevet til et sværd, samt at stenens spidse ende er blevet noget afstumpet, tydeligt viser, at den er tegnet af efter Ole Worm. I den ene af afskrifterne er fejlagtigt tilføjet, at stenen ikke findes hos Ole Worm. I samme afskrift er efter gengivelsen af Worms latinske oversættelse af indskriften tilføjet: »Pastorn paa stedet gav mig det saaledis«, og herefter følger præstens version. Dette kunne tyde på, at Hans Mejer selv har undersøgt stenen, hvad han næppe har gjort med de andre af ham beskrevne runemindesmærker. Hans Mejer var rektor på Ribe Katedralskole fra 1640-47 og kan da have besøgt Føvling, selv om det er almindelig opfattelse, at han først begyndte at interessere sig for runemindesmærker, efter at han havde forladt Ribe.

Peder Hansen Resen

Næste gang, Føvling-stenen optræder i et videnskabeligt materiale, er, da historikeren og juristen, Peder Hansen Resen (1625-88), forbereder en stort anlagt beskrivelse af Danmark: Atlas Danicus. Stoffet blev imidlertid så omfattende, at Resen ikke magtede en udgivelse. Det originale materiale er gået tabt, men af bevarede sammenskrivninger og afskrifter fremgår, at Føvling-stenen er tegnet af efter Ole Worms stik, og indskriftens tydning er også taget direkte fra Ole Worms værk.⁵

de Hofman

Resultaterne af Mejers og Resens undersøgelser, som ikke blev udgivet, nåede derfor ikke ud til mange. I 1759, lidt over 100 år efter Ole Worms værk så dagens lys, finder vi igen noget på tryk om danske runesten. Da man undertiden i ældre kildemateriale ser henvisninger til de Hofmans Foundationer, skal værket kort nævnes. Det er først og fremmest en beskrivelse af danske og norske stiftelser, foundationer og gavebreve, men indeholder også lidt topografisk stof, blandt andet et tillæg med en kortfattet liste over de runesten, som Ole Worm har beskrevet. Det eneste nye er, at de Hofman har oversat til dansk Worms latinske læsninger af inskriptionerne. Om Føvling-stenen står blot »Fovling-Kirkegaard: Til Ihukommelse efter den gode Spirnikke Lagn, han hviler i Christo«.⁶

Erich Pontoppidan

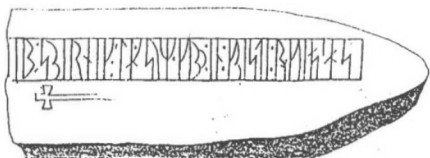
Fra 1763-81 udkom på tryk den første beskrivelse af hele landet, Den Danske Atlas, skrevet af Erich Pontoppidan (1698-1764). Under Føvling omtales runestenen ganske kort, og der henvises til Ole Worm, men hans tegning bringes ikke.

Søren Abildgaard

I 1774 fik Føvling besøg af den første professionelle antikvariske tegner, Søren Abildgaard (1718-91), som i 20 år under rejser rundt i landet tegnede, kopierede og beskrev gravsten, runesten og andet, der stammede fra en fjern fortid. I en af sine dagbøger skrev han om Føvling Kirke bl.a.: »Paa Kirkegaarden nær ved Nordre Side af Kirken ligger en lyys og flad Runesteen med følgende Runer i een Linie«. Herefter følger en afskrift af runeindskriften, som Abildgaard læste den, samt en skitse af stenen og dens mål (fig. 5). Hidtil har en rentegning af skitsen ikke været

Fig. 5. Søren Abildgaards dagbog X, 1777, p. 34. Nat.monolog-epigr.lab.

S. Abildgaard. A. 1774.

Fig. 6. Søren Abildgaards rentegning, 1774. Nat.mus., ant.top.arkiv (A-sager) 1986:1274.

kendt. Jacobsen-Moltkes bibliografi nævner kun skitsen, og blandt de 15 rentegninger fra Nationalmuseet, som Moltke opregner i sin disputats: Jon Skonvig og de andre runetegnere, er Føvling-stenen ikke med. En nylig forespørgsel til Nationalmuseets runologisk-epigrafiske laboratorium gav det overraskende resultat, at man i museets antikvarisk-topografiske arkiv fandt en rentegning af runestenen i Føvling (fig.6). Det fremgår af tegningen, at Abildgaard kunne tegne, men han evnede ikke at gengive runerne, som de i virkeligheden så ud, uregelmæssige og mere eller mindre forvitrede. Han gengiver dem, som var de tegnet af efter et mønsterrunealfabet, og det var utvivlsomt årsag til Abildgaards mange fejllæsninger. På tegningen af Føvling-stenen bemærkes også, at indsnævringen på korsstammens nederste del mangler. Abildgaards beskedne kendskab til runeindskrifternes indhold og det gamle, danske sprog var nok medvirkende til, at han ikke blev en god runetegner, som fastslået af Moltke. Derimod var han meget dygtig til at aftegne gravsten med munkeskriftens vanskeligt læselige minuskler. Det var hans speciale.

Rasmus Nyerup og Joh. G. Liljegren

I begyndelsen af 1800-tallet omtaltes Føvling-stenen af old- og runeforskerne, Rasmus Nyerup (1759-1829) og svenskeren Joh.G. Liljegren (1789-1837), men også her er der

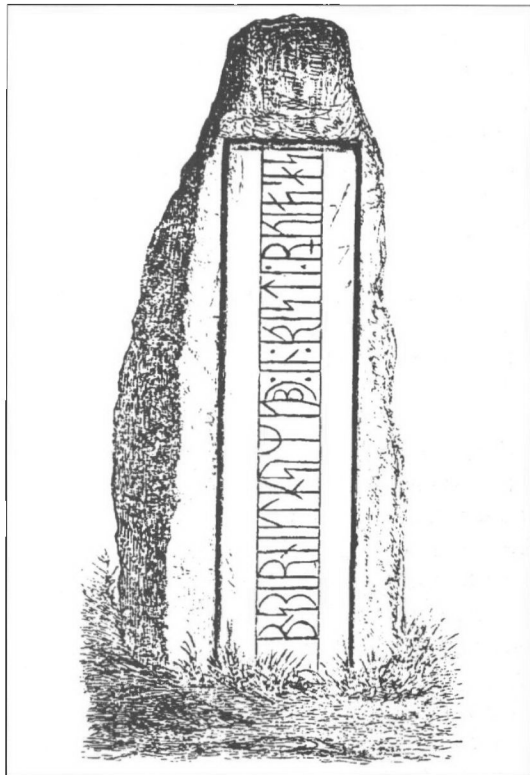

Fig. 7. Østrigeren P.S.'s tegning i Mitt.k.k.Centr.-Comm.Erforsch.Erhalt.Baudenkmale, p.LXXVII, IX Jahrg. Wien 1864.

kun tale om ukritiske gentagelser af Ole Worm.

Den østrigske officer

Som et kuriosum kan nævnes, at en østrigsk officer, der lå indkvarteret på Sønderkov, i 1864 besøgte Føvling, hvor han tegnede runestenen. Tegningen (fig.7), der blev offentliggjort i et antikvarisk tidsskrift i Wien samme år, viser tydeligt, at den er tegnet efter hukommelsen. Indskriften er lagt i et affaset felt, der fylder det meste af stenens forside,

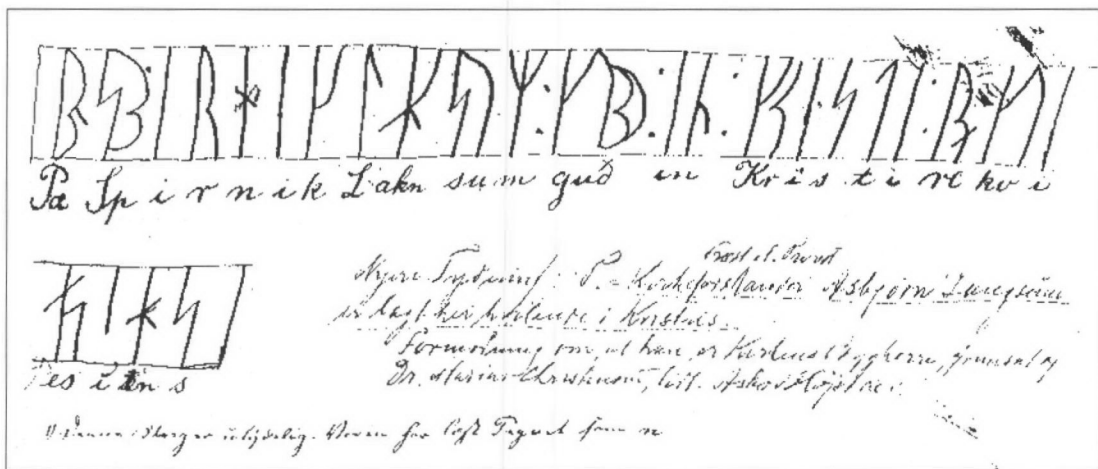

Fig. 8. Liber daticus 18 – Føvling præstegårds arkiv.

og korset er glemt. Østrigeren, der i tidsskriftet kun optræder med sine initialer P.S., forsøgte at læse indskriften, som han mente stammede fra 850-950. I et tillæg til O. Nielsens beskrivelse af Malt Herred fortalte sognepræst i Føvling, Christen Krarup (1809-79), om østrigerens besøg⁷ og oplyste, at afbildningen og forklaringen i Wiener-tidsskriftet i det væsentlige stammede fra kaldets Liber daticus, »hvori jeg i sin Tid har indført min Tegning og den Fortolkning, jeg da hyldede« (fig.8). Hvornår Krarup har nedskrevet indskriften er usikkert, da ikke alle indskrivninger i protokollen er daterede.

Magnus Petersen

Først med Rasmus Rasks (1787-1832) arbejder om de gamle nordiske sprogs oprindelse kom der et gennembrud i den runologiske forskning. En af forudsætningerne for at dette kunne ske var, at der eksisterede ikke alene korrekte, men også helt nøjagtige gengivelser af runeindskrifterne, og hvor der blev taget hensyn til tidligere oversete ting, som

f.eks. særprægede runer, skilletegn, størrelsesforhold, stenarten. At et sådant studiemateriale blev tilvejebragt skyldtes den arkæologiske tegner og restaurator, Magnus Petersen (1827-1917), hvis ry som illustratør bragte ham i samarbejde med samtidens runeforskere, først P.G. Thorsen (1811-83) og senere L. Wimmer (1839-1920).

P. G. Thorsen

P.G. Thorsen, der studerede teologi, sprog og litteraturhistorie og senere blev leder af universitetsbiblioteket, fattede tidligt interesse for vore runemindesmærker, ja, der kan faktisk sættes dato på, hvornår det skete. Han skriver: Det var den 26. august 1827 »under min Skolegang i Ribe (student 1828), ved et lille Besøg hos en noget ældre Skolekammerat fra Varde, der havde faaet Hjem i Tobøl i Føvling Sogn; den nævnte Dag foretoges et Kirkebesøg, og da vi gik opad Gangen paa Kirkegaarden forbi denne meget nedsunkne Mindesten, viste min Bekjendt mig den som Stenen med gammel Skrift .... hvorved Runer på Sten

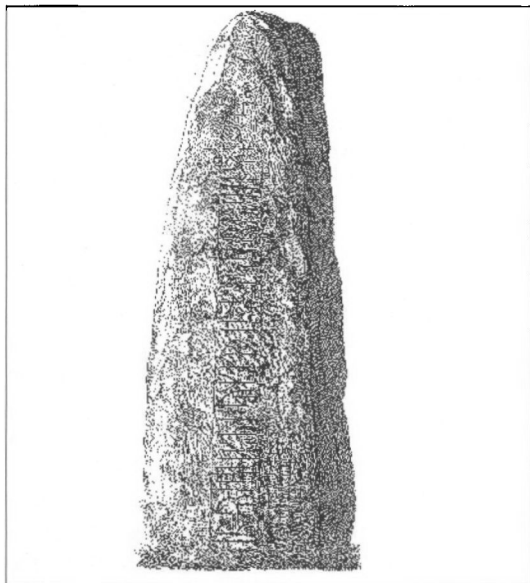

Fig. 9. Magnus Petersens tegning fra 1870 i P. G. Thorsen: *De danske Runemindesmærker*, 1879-80.

allerførst kom mig for Øje.« I Thorsens efterladte papirer⁸ findes flere afskrifter af Føvling-stenens runer, den ældste dateret september 1838, måske foretaget af ham selv efter håndskriften at dømme. 1858 har N. Termansen⁹ tegnet runerne ned, og det samme har O. Nielsen (1838-96) gjort i 1860. I et brev til Thorsen fortalte O. Nielsen, at han har besøgt runestenen flere gange og til *»forskellig Tid«*. Fra 1869-72 foretog tegneren Magnus Petersen sine runologiske rejser for Thorsen. I et brev⁸ fra Ribe den 7. september 1871 til Thorsen skrev han: *»I Føvling fandt jeg Stenen godt opstillet ved Kirken; det er en meget smuk Sten, velformet og ubeskadiget, men heller ikke her kunde jeg gjøre nogen Opdagelse.«* Tegningen af Føvling-stenen (fig.9) blev offentliggjort i *De danske Runemindesmærker*, II Afd., som Thorsen udgav i 1879-80.

Om end værket betød et fremskridt i dansk runeforskning, først og fremmest på grund af Magnus Petersens illustrationer, så var det dog i det store og hele en skuffelse, idet Thorsens mangelfulde sproghistoriske kundskaber gjorde hans tolkninger tvivlsomme og hertil kom, at øerne kun blev dækket af tegninger og en kortfattet tekst.

Ludvig Wimmer

Det skulle imidlertid ikke vare længe, førend Thorsens værk fik en afløser, der levede op til samtidens videnskabelige krav. Fra 1893-1908 udgav Ludvig Wimmer *De danske runemindesmærker* i fire bind. Titlen adskiller sig kun fra Thorsens ved, at Wimmer skrev navneord med småt. Efter at have taget studentereksamen i Ribe studerede han først klassisk og senere nordisk filologi, hvor han især kastede sig over runologien. Han konkluderede ud fra sine undersøgelser, at allerede omkring år 500 var nordisk et selvstændigt sprog, forskelligt fra gotisk og andre germanske oldsprog. I 1876 begyndte Wimmer sine runologiske rejser sammen med Magnus Petersen, som atter måtte tegne alle de sten, han tidligere havde tegnet for Thorsen. Wimmer undersøgte stenene, gjorde notater og tog med en særlig paptype aftryk af indskrifterne. Fig.10 viser Magnus Petersens originaltegning af Føvling-stenen opstillet til højre for kordøren (begyndelsen til dens bue anes øverst til venstre) ind i hjørnet mellem kirkens kor og skib. Tegningen er dateret den 22. juli 1878. Fire år senere, 6. juli 1882, besøgte Wimmer atter stenen. Han har øjensynlig været i tvivl om noget, men den fornyede undersøgelse, som foretoges i den *»allerheldigste Belysning«*, bekræftede de tidligere iagttagelser. Om Magnus Petersen var med, foreligger der ikke noget om.

Fig. 10. Magnus Petersens originaltegning fra 22. juli 1878, som lå til grundlag for illustrationen i Ludvig Wimmer: *De danske runemindesmærker*, 1893-1908. Kgl. Bibl. Coll. Wim. III, 190.

Hvor tegningerne i Thorsens arbejde helt og alene er kunstnerens værk (Thorsens rejste ikke ud sammen med Magnus Petersen), så er tegningerne hos Wimmer et kompromis mellem kunstneren og videnskabsmanden, hvilket også fremgår af illustrationerne i hans runeværk, der alle er signeret: L.W. dir. og M.P. fec. Som påpeget af Moltke indebærer et sådant samarbejde den risiko, at tegningen af en forvitret og vanskelig læselig runeskrift let kan komme til at støtte den læsning, som sprogmanden mener må være den rigtige.

Erkendelsen af tegningens begrænsninger i den runologiske forskning faldt netop sammen med den fototekniske udvikling, der medførte, at fotografiapparatet efterhånden helt overflødiggjorde tegneren. Wimmer overvejede ganske vist, om en fotografisk gengivelse ville være egnet og hensigtsmæssig, men kom til det resultat, at en tegning ville være at foretrække

Jacobsen og Moltke

I 1926 planlagde den nordiske filolog Lis Jacobsen (1882-1961) en ny runeudgave og opfordrede kort efter runologen Erik Moltke (1901-84) til et samarbejde, som i 1941-42 resulterede i udgivelsen af Danmarks runeskrifter (DR). Moltke, der selv fotograferede alle runestenene, udviklede en teknik, som nu anvendes ved fotografering af indskrifter. Der tages to billeder, et af den uoptrukne og et af den optrukne (med kønrøg udrørt i vand) indskrift, begge i den gunstigste sidebelysning. 25. april 1930 besøgte Moltke Føvling. Om fotograferingen af runestenen (fig. 11) skrev han 1958: »Fotografierne i DR er et af de få minder i dette værk om de 'moderne' undersøgelser begyndervanskeligheder, idet de er taget før 'opfindelsen' af det kunstige lys. Stenen, der ... stod i uheldig belysning i våbenhuset, blev transporteret udenfor af stærke mænd, anbragt i solen og drejet efter denne, så det gunstige sidelys fremkaldtes. Således fotograferedes den, først uoptrukket og dernæst med farve i runerne«. Og nu 300 år efter det første, primitive forsøg på en gengivelse af Føvling-stenen forelå så en objektiv, teknisk perfekt afbildning af stenen og dens budskab. Alle Moltkes fotografier er sort/hvide. I dag vil man utvivlsomt også lave farveoptagelser.

Runegravstens placering

Efter denne gennemgang af runetegnernes og -forskernes besøg i Føvling melder spørgsmålet sig, hvad ved vi om runestens placering igennem de 350 år, hvor dens eksistens har været kendt.

I Peder Mortensen Limes indberetninger i 1638 og 1642 stod der blot, at stenen lå på kirkegården. Ole Worm, som må have sin viden fra Laurids Bording, der havde været i Føvling for at tegne runestenen, skrev: »På kirkegården ... ses mod nord en sten, der ligger på jorden ...«. I Den Danske Atlas skrev Pontoppidan, at runestenen lå 3 alen nord for

Fig. 11. Erik Moltkes foto, 25. april 1930. Nat.mus. runolog.-epigr.lab.

kirkemuren, men da der henvises til Ole Worm, må de 3 alen nok være Pontoppidans egen opfindelse, idet intet foreligger om, at han har været i Føvling. Dog de 3 alen er nok ikke så forkert, for Søren Abildgaard noterede i sin dagbog, at han fandt stenen nær ved nordre side af kirken. 50 år senere var Thorsen i Føvling, og han berettede, at stenen lå på kirkegården ud for den nordre side af kirken.

Næste skriftlige vidnesbyrd er et brev¹¹ dateret 15. juni 1855 fra sognepræst i Føvling, Christen Krarup, til provst V. J. A. Ramsing (1801-71) i Darum, hvor han skrev, at gangene på kirkegården for nogle år siden - såvidt han huskede i 1851 - blev lagt om. For ikke at forstyrre gravfreden kunne det ikke ordnes på anden måde, »end at han (gartneren) måtte, langs med den søndre¹² Side af Kirken, følge den gamle Stie. Herved blev Gangen paa dette Sted, lige for Choret, ført over en gammel Runesten, som var saa dybt sunken i Jorden, at vel omtrent kun henimod den øverste Halvdel af Fladen viste sig, hvilken nu blev heelt dækket af Sand.« Året efter beordrede Krarup stenen gravet op, men lod den ligge ved siden af fundstedet, indtil kirkesynet tog bestemmelse om, hvad man skulle gøre med stenen. I sin utålmodighed over, at synet ikke gjorde noget, skrev Krarup derfor til provsten, som dog først to år senere, den 23. august 1857, orienterede Inspectionen over de antiqvarisk-nationale Mindesmærker i Danmark om stenen¹³. Arkæologen, professor J. J. A. Worsaae (1821-85) svarede hurtigt¹⁴, den 7. oktober 1857, at runestenen bør opstilles sådan, at hele indskriften kan ses tydeligt, enten inde i kirkens våbenhus eller på et andet sikkert sted så nær kirken som muligt, således at den bliver »skjærmet mod altfor stor Indvirkning af Luften«. Den 13. oktober s.å.

orienterede provsten pastor Krarup om Worsaae's brev.¹⁵

Worsaae's forslag om at flytte runestenen ind i våbenhuset kunne ikke gennemføres på dette tidspunkt, idet kirkens nederste tårnrum først i 1868 blev indrettet til våbenhus, samtidig med at kirkens indgang flyttedes til tårnets vestfacade. Stenen blev derfor rejst op ved den nordre kirkemur i hjørnet mellem korets og skibets mure lige til højre for den den gang tilmurede præstedør. Hvornår dette skete, vides ikke med sikkerhed. Jacobsen-Moltke opgiver året 1857, et årstal der kan være hentet hos Wimmer, men da hans første besøg i Føvling fandt sted i 1878, må han

have oplysningen fra anden side - måske Worsaae's brev i 1857 til provsten. At årstallet nok ikke er helt forkert støttes af den ældst kendte tegning af Føvling kirke (fig.12), tegnet den 2. september 1861¹⁶, hvor runestenen ses opstillet ved siden af kordøren. Øststrigerens tegning i 1864 (fig. 7) viser også stenen stående dog uden nogen antydning af kirkemuren som baggrund.

I dag står runestenen i våbenhusets nordøstre hjørne. I Føvling Anno 1924 skrev Herman Madsen¹⁷, at stenen blev flyttet ind, da den tilmurede kordør blev genåbnet, hvilket skete i 1886¹⁸. Herman Madsens oplysning må bero på en fejlhuskning¹⁹. På fire af arkitekt

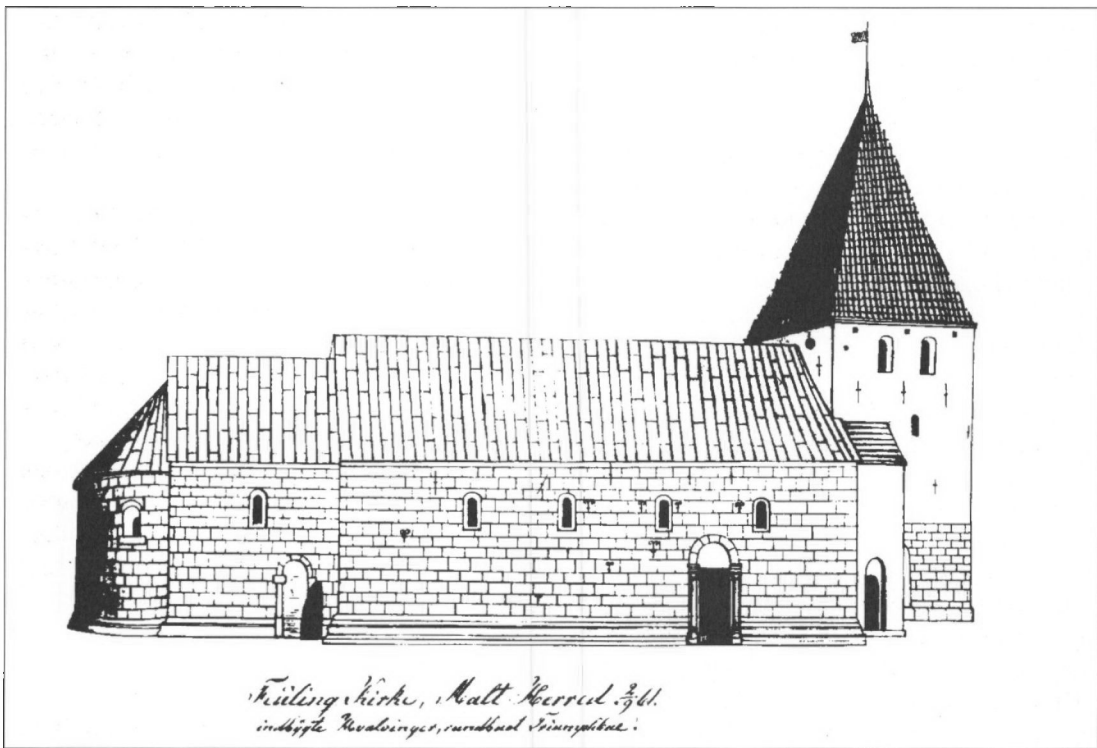

Fig. 12. J. G. Burman Beckers tegning, 2. september 1861. Kgl. Bibl.kort- og billedafd. Runestenen ses sorttegnet ved den tilmurede præstedør.

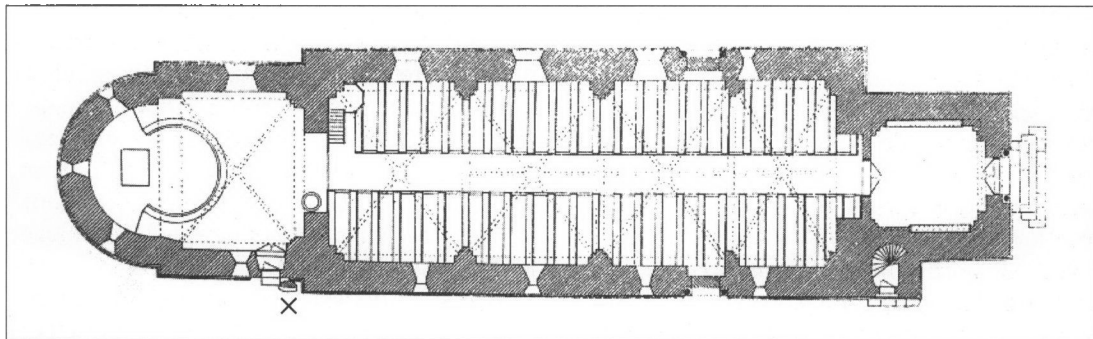

Fig. 13. Arkitekt Kochs grundplanstegning, 1890, fra H. Storck: *Jydske Granitkirker*, 1904. Ved X ses runestenen.

Kochs tegninger af Føvling kirke fra 1890²⁰ ser man runestenen opstillet ved nordmuren. Fig 13 viser kirkens grundplan med den genåbnede præstedør og runestenen stående udenfor. I *Jydske Granitkirker*, der udkom 1904, skrev Storck, at stenen flyttedes til sin nuværende plads i våbenhuset i 1893.

I Føvling kirkes synsprotokoller eller regnskaber har det ikke været muligt at finde oplysninger om, hvornår runestenen opstilledes ved kirkemuren, eller hvornår den flyttedes ind i våbenhuset.

Indskriften

Denne beretning om Føvling-stenens historie kan ikke afsluttes uden ganske kort at komme ind på indskriften og dens tolkning. Den udstrakte anvendelse af binderuner (2 eller 3 runer fælles om én hovedstav) og den dermed forbundne vanskelighed ved at læse indskriften er nok årsagen til, at Wimmer var den første, der kom med en næsten korrekt tolkning. Jacobsen-Moltke har følgende tydning: P(ræpositus?) Æsbern (h)ic Langsum cubat in Kristo requiescens, som på dansk er: Her ligger (provst? pastor? pater?) Esbern Langsum hvilende i Kristus. At p'et står alene og nok må opfattes som en forkortelse kan skyl-

des, at indskriften er affattet som et heksameter. Var ordet skrevet helt ud, ville versfejderne halte. Thorkild Hinrichsen har i sin disputats²¹ en lidt ændret tolkning af Føvling-stenen. Blandt flere muligheder foretrækker han at opfatte p som forkortelse for periit (døde) og læser derfor indskriften som: Esbern Langsum døde. Han ligger her hvilende i Kristus.

Som indskriften fortæller, er Føvling-stenen en runegravsten. Stenen blev fundet liggende på kirkegården, men dens bautastenslignende form fik Thorsen og Wimmer til at mene, at den oprindeligt har været rejst ved graven, en opfattelse man let får også i dag, når man ser stenen opstillet stående i våbenhuset. Men som Bæksted²² har påpeget, vil den korte afstand mellem skriftbåndets begyndelse og stenens bund ikke kunne give tilstrækkelig støtte ved nedgravning, og dernæst, hvad nok er vigtigst, man ville ikke stille det hellige kors på hovedet.

Stenens alder

Føvling-stenen stammer fra den tidlige middelalder (ca.1100-ca.1350). Indskriftens latin og den rige anvendelse af binderuner, som anvendt i den periode formentlig er påvirket

af majuskelskriftens sammenbundne store bogstaver, som de kendes fra 1100'erne, tyder på, at gravstenen er fra sidst i 1100-tallet, det vil sige fra samme periode, hvor den nuværende stenkirke blev bygget²³. Man har også forsøgt at datere stenen ud fra navnet på den, stenen skal minde os om, Esbern Langsum, men uden større held. Marius Kristensen (1869-1941)²⁴ anførte, at en provst Langsum i Ribe omkring 1200 ejede jordegods i nabosognet Folding, og at stenen kan være rejst over ham. Ifølge skriftlige kilder²⁵ forekom Langsum - vel oprindelig som tilnavn - i flere tilfælde i det sydvestjyske område.

Hvem var Asbjørn Langsum ?

Siden Wimmer med nogen betænkelighed tolkede indskriftens første tegn, p, som en forkortelse af præpositus (provst), en tolkning som Jacobsen og Moltke støtter, har det været almindelig opfattelse, at runestenen er et gravmæle over en gejstlig. Ja, på præstetrækken i kirken er man gået så vidt, at man dristigt har sat Asbjørn Langsum som den ældst kendte præst i Føvling. Med Hinrichsens konklusion, efter gennemgang af flere mulige forkortelser, at p står for periit (døde), kan Esbern (som Hinrichsen læser navnet) Langsum lige så godt være en ikke-gejstlig person.

Da stenen og den nuværende granitkvaderkirke begge dateres til samme periode (o. 1150-1200), er det nærliggende at antage, at Asbjørn Langsum har haft en særlig tilknytning til kirken, ja måske har haft noget med kirkebyggeriet at gøre.

Den anseelige kirkebygning, henved dobbelt så stor som nabokirkerne, er bygget efter tienden blev indført o. 1100, d.v.s. på et tidspunkt hvor bisperne og provsterne har fået mere magt og derfor også indflydelse på kir-

kebyggeriet, og Asbjørn Langsum kan således godt være en gejstlig et stykke oppe på den kirkelige rangstige, som har bestridt et embede ved Føvling store kirke. Men går man lidt tilbage i tiden, til trækirkernes byggeperiode, da var det ofte stormænd og bønder, der stod bag det lokale kirkebyggeri.²³ Og en sådan stormand eller bonde kan meget let tænkes at have taget initiativet til at erstatte en måske nedbrændt trækirke, som en forfader har bygget, med en stenkirke og dermed gjort sig fortjent til et værdigt gravmæle.

Der er ikke foretaget arkæologiske guldundersøgelser i Føvling kirke, så vi ved intet om en eventuel trækirkens eksistens, og lige så lidt ved vi, om der i kirkens umiddelbare nærhed har ligget en større gård, hvor Asbjørn Langsum kan have boet.

Spørgsmålet om, hvem Asbjørn Langsum var, må således stå åbent.

Keltisk påvirkning ??

K. Høgsbro Østergaard (1900-87), som på grundlag af omfattende studier udviklede en teori om keltisk missionsvirksomhed i Danmark før Ansgar, har hæftet sig ved²⁶, at Føvling-stenens »*hvilende i Kristus*«, som ikke findes på andre danske runegravstene fra denne periode, er en vending, han har mødt i Irland. Stenens udsmykning med et kors, der forneden indsnævres og dermed antyder, det har siddet på en stang og været anvendt som et processionskors, kan også pege hen på en mulig keltisk påvirkning ifølge Høgsbro Østergaard. Sådanne kors var almindelig anvendte i den keltiske kirke, indtil den i det 12. årh. kom under pavekirken i Rom, og herefter måtte kun ærkebiskopper gå med processionskors. Der er fundet processionskors på et lille antal danske runegravsten, dels ældre end og dels samtidige med Føv-

ling-stenen, men man ved faktisk ikke noget om anvendelsen af disse kors i Danmark i den tidlige middelalder.

Andre runesten i amtet

Det beskedne antal runesten i Ribe amt blev i 1987 forøget ved fundet af den bemærkelsesværdige Malt-sten, hvor foreløbige runologiske undersøgelser tyder på, at indskriften hører hjemme blandt de ældste i Danmark, sandsynligvis fra engang i 800-tallet²⁷. Stenene i Læborg, Bække (den ved kirken) og Horne anslås at være en 100 år yngre og er ikke mindst interessante ved, at en og samme mand, Ravnunge-Tue, nævnes på alle tre sten. Den anden runesten i Bække, den der står som stævnsten i en skibssætning, sætter Jacobsen-Moltke til at være samtidig med Jelling-stenene.²⁸

Gravstenen i Føvling er den yngste af amtets runestene, men i kraft af sin form som en bautasten vel nok den smukkeste. Bautasten, de indskriftløse mindesten, som rejstes i bronzealderen og jernalderen, især den yngre, var i tværsnit oftest regelmæssigt tre- eller firkantede og tilspidsede mod toppen og anbragtes hyppigt ved veje eller høje, alene eller i klynge. Mange runesten er i virkeligheden bautasten forsynet med en indskrift. Føvling-stenen udmærker sig ved også at være velbevaret; der er tilsyneladende aldrig gjort forsøg på kløvning eller brug af stenen til andet formål. Læsning og tolkning af indskriften har ikke voldt de store vanskeligheder. Tilbage står kun spørgsmål som: Hvem var Esbern Langsom, hvornår levede han, boede han i Føvling, har han haft noget med kirkebyggeriet at gøre, hvorfor gjorde han sig fortjent til et fornemt gravminde, disse og mange andre spørgsmål er og forbliver nok ubesvarede. Og har stenen haft en fortid som

Fig. 14. »Den gamle degn«, førstelærer J. Andersen, i plusfours og kasket (formentlig). Erik Moltke, da han var i Føvling for at fotografere runegravstenen, som er udenfor billedets højre kant.

Billedet er taget af min mor d. 25. april 1930.

bautasten og måske stået ved Bavnehøj bag præstegården, ja, så er der næsten ingen grænser for, hvor frit et løb fantasien kan få.

Litteratur

- Jørgensen, Frank: Præsteindberetninger til Ole Worm 1970.
 Jacobsen, Lis og Erik Moltke: Danmarks Runeindskrifter. Atlas 1941 og tekst 1942.
 Idem. Lommeudgave. 1942
 Moltke, Erik: Jon Skonvig og de andre runetegnere. I 1956, II 1958.
 Idem: Runerne i Danmark og deres oprindelse. 1976.
 Nielsen, Niels Åge: Danske Runeindskrifter. 1983.
 Nielsen, O.: Historiske Efterretninger om Malt Herred. 1870.
 Pontoppidan, Erich: Den Danske Atlas, bd.5. 1769.
 Thorsen, P.G.: De danske Runemindesmærker II. 1879.
 Wimmer, Ludvig F.A.: De danske runemindesmærker, bd.4, 1.afd. 1903-04.
 Worm, Ole: Monumenta Danica, bog 5. 1643.

Noter

1. Victor Hermansen: Antikvarer i det gamle Ribe. Fra Ribe Amt. Bd.XIV-IV, 593-650. 1959.
2. Oversættelse ved lektor Jens Vind, Ribe.
3. E.C. Werlauff: Ole Worms Fortienester af det nordiske Oldstudium. NT Old.I. 1832.

4. Werlauff og Jacobsen-Moltke er ikke helt enige om, hvor mange sten Ole Worms plan omfattede. Her er brugt Jacobsen-Moltkes tal.
  5. I den danske oversættelse af Resen: Atlas Danicus VI D, Ribe stift (1987), har man ikke brugt det eksisterende materiales tegninger, men valgt at tage billederne direkte fra Ole Worms værk.
  6. Hans de Hofman: Samlinger af publike og private Stiftelser, Fundationer og Gavebreve, som forefindes udi Danmark og Norge. IV, 1759.
  7. Besøget er også omtalt i uddrag af en dagbog (forfatterens navn ikke opgivet), ført fra 12. febr. til 19. dec. 1864, trykt i Karl Larsen: Under vor sidste Krig, 1897, under titlen: I en Præstegaard på Jyllands Hede. Personerne og en del stednavne er anonymiserede, men så let gennemskuelige, at der kun kan være tale om Føvling gamle (til 1917) præstegård i Bækboilling. I J. Andersen: Christen Krarup (Fra Ribe Amt, 1922) oplyses det, at dagbogen er ført af lærerinde frk. Kuhlmann. Den 16. juni skriver hun i dagbogen: »...ind traadte...den fremmede, der præsenterede sig selv som Hauptmann - jeg husker ej det malebariske Navn; han logerede på S(ønder)-skov og mødte som Oldgransker for at få Oplysning om en stor Runesten, der staaer ved Kirken. Det var heldigt, Fru K.(rarup) vidste den latinske Inskription...«.
  8. Ny kgl. Samling 3296, Det kgl. Bibliotek.
  9. N. Termansen er formentlig identisk med Niels Jokum Termansen (1824-92) fra Gammelby ved Læborg, der den 16. maj 1858 i et brev til P.G. Thorsen beretter om fundet af den runesten, der nu står som stævnsten i den udgravede skibssætning ved Bække.
  10. O. Nielsen er født på Endrupholm og kendt for sine beskrivelser af herrederne i Ribe amt, der udkom i årene 1862-72.
  11. LA Vib. C 45-10
  12. Formentlig en skrivefejl. Tidligere opgivelser har alle været enige om, at stenen lå på kirkegårdens nordlige del. Krarup skriver også, at gartneren måtte følge den gamle sti, som helt naturligt har gået langs med skibets nordside, idet den nordvendte nu tilmurede kvindedør den gang var kirkens eneste indgang.
  13. Nationalmuseets 2. afd.
  14. LA Vib. C 45—40
  15. LA Vib. C 45-19
  16. Det kgl. Bibliotek, kort- og billedafdelingen, Burman Becker KB 2° +63, nr. 86.
  17. Føvling præstegårds arkiv, håndskreven afskrift, dateret Nielsbygaard, december 1924.
  18. LA Vib. C 45-9
  19. Herman Madsen skriver også, at runestenen opstilledes ved kordøren i 1867. Årstallet må være forkert, jvf. tegningen af kirken i 1861.
  20. Offentliggjort i H. Storck: Jydske Granitkirker. 1904.
  21. Thorkild Hinrichsen: Corpus der »romanischen« Grabsteine Dänemarks. IV og VI. Hamburg 1978.
  22. Danske Studier. 1935.
  23. Ebbe Nyborg: Kirke - sognedannelse - bebyggelse. Hikuin 12. 1986.
  24. Fra Ribe Amt. 1931.
  25. Danmarks gamle Personnavne. 1941-48.
  26. Museumsavisen, nr. 3, 5. årg. 1984.
  27. Karen Thuesen: Maltstenen. 1990 og Sv. Aage Knudsen: Runestenen fra Malt sogn nu på museum. Mark og Montre 1991.
  28. Foruden de nævnte runesten findes i amtet nogle mindre sten (enkelte brudstykker af større sten) med korte indskrifter. Af runeindskrifter på andre materialer end sten skal nævnes brakteaterne fra Darum, Ribehjerskallen, hvis indskrift dateres til 700-tallet, og Ribelyf(helbredelse)staven fra o.1300 med Danmarks længste runeindskrift. Marius Kristensen gav i Fra Ribe Amt 1931 en oversigt over de dengang kendte runeindskrifter i amtet.
- Jeg er museumsinspektør Marie Stoklund, Nationalmuseet, taknemlig for hjælp med eftersøgningen af Søren Abildgaards rentegning af Føvling-stenen samt gennemlæsning af mit manuskript.

Mogens Juhl, Kongensgade 15, 6760 Ribe. F. 1921, student Ribe Katedralskole, læst medicin, arbejdet i medicinindustrien, redigeret »Ripenser-Bladet« 1986-90, skrevet i »SuperÆgget« om studenterhuens historie, i »Kvangård til Humlekule« (sammen med Johan Lange) om Ribe Katedralskoles skolegård gennem tiderne og i »By, marsk og geest« om Ribe Katedralskoles gamle sportsplads.